

Працоўна-земляробчая абраднасць беларусаў у святочнай культуры

Пытанне традыцыйнасці ў культуры паўстае апошнім часам у сувязі з новымі механізмамі трансфармацыі ў розных яе сферах. Традыцыя – гэта нізка повязяў сучаснага з мінулым, калектыўная памяць супольнасці, яна вызначае сталасць функцыянавання формаў культуры і такім чынам наяўнасць фактараў, што забяспечваюць яе аднаўленне. Існаванне такіх фактараў (стэрэатыпаў) звязана з перыядычным паўтарэннем пэўных сітуацый і патрэб (К.В. Чистов. «Традиция и вариативность», «Советская этнография». №2. 1983). У дачыненні да земляробчай абраднасці сітуацыя, якая паўтараецца, ёсць прыродны гадавы сельскагаспадарчы цыкл; патрэба, што трывала захоўваецца, – неабходнасць забяспечыць ураджай.

Найважнейшым з’яўляўся традыцыйны беларускі жніўны святочна-абрадавы комплекс, які складаўся з трох паслядоўных этапаў: жанынак, жніва і дажынак, уключаў разнастайныя звычаі, песні, гульні, прыкметы, вераванні, што мелі рэгіянальна-

лакальныя адметнасці. Выпрацаваны вякамі народны каляндар дапамагаў сялянину вызначыць найлепшы час для пачатку і заканчэння сельскагаспадарчых работ, прадказаць надвор’е на бліжэйшы дзень і на пэўную пару года, паклапаціцца пра будучы ўраджай. Кульмінацыйны момант працоўнага года сялянina – жніво. Сакральны статус хлеба ў беларусаў надзвычай высокі, спрадвечна ён з’яўляецца нечым большым, чым проста прадуктам харчавання, гэта – сімвал Богага блаславення, жыцця, долі, паказчык дабрабыту, гаспадарлівасці, заможнасці сям’і, таму працы па яго вырошчванні поўніліся і пазаўтылітарнымі сэнсамі, а ўласна жніво становілася адным з самых адказных перыядаў, усведамлялася як своеасаблівая вяршыня абраднасці і працы, увасоблены вынік усяго каляндарнага года.

Пачатак і заканчэнне ўборкі ўраджаю ўрачыста адзначаліся не толькі сельскай грамадой, але і ў кожнай сям’і. Асноўны сэнс абрадава-магічных дзеянняў заключаўся ў тым, каб падзякаваць боствам, духам, продкам за дапамогу ў вырошчванні і зборы ўраджаю

Таццяна Кухаронак,
старшы навуковы супрацоўнік
аддзела нарадазнаўства
Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы
і літаратуры НАН Беларусі,
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт

і адначасова паклапаціцца пра будучы ўраджай, здароўе, дабрабыт і працяг роду. Да жніва вяскоўцы рыхтаваліся як да вялікага свята: гаспадыня вымывала хату, бажніцу, стол, лавы, гаспадар прыбіраў панадворак, гумно, стол засцілалі белым абрусам.

У большасці выпадкаў зажынкi з адпаведнымі рытуаламі выконваліся ў першы дзень жніва і непасрэдна адкрывалі працу. Для зажынак выбіралі гэтак званы лёгкі дзень: суботу ці пятніцу. Вялікія патрабаванні прад'яўляліся да зажынальніцы, бо ўдалы яе выбар забяспечваў поспех усёй грамадзе. Самыя першыя жмені яна клала не ў сноп, а асобна на полі, у выглядзе крыжа. У некаторых лакальных традыцыях пачатак працы сімвалізавала выкананне жніўнай песні. На Беларусі быў распаўсюджаны звычай перавязваць спіну перавяслам, завязваць чырвоную нітку, каб захаваць здароўе падчас цяжкай працы. У многіх вёсках вешалі перавясла на прыдарожны крыж, што было візуальным знакам жніва. Каля першага снапа частаваліся прынесенай ежай. Вечарам у дзень зажынак у сям'і ладзілі святочную вячэру.

Для большасці раёнаў Беларусі быў характэрны звычай нажынаць першы сноп. Паводле традыцыйных уяўленняў, ён з'яўляўся сімвалам пачатку чарговага цыкла земляробчай працы, стаяў у хаце на самым ганаровым месцы – покуці. У некаторых раёнах яго першым заносілі ў гумно, прывёзшы з поля першы воз высахлых жытнёвых снапоў. Збожжа з яго было прынята дабаўляць да насення падчас засевак наступнага ўраджаю.

Праз некаторы час пасля ўрачыстых зажынак пачыналася жніво – цяжкая шматдзённая праца, якая забірала ў жней амаль усе фізічныя і душэўныя сілы. У гэты час апрадаліся і абуваліся так, каб было зручна працаваць. У адзенні аддавалі перавагу светлым колерам. Песня была дзейсным сродкам падтрымання і ўзнаўлення фізічных сіл і псіха-

лагічнай раўнавагі жней. У некаторых лакальных традыцыях бытаваў звычай кожны вечар, скончыўшы работы, пакідаць на ноч на недажатай ніве крыж з каласоў як знак абароны нівы. Мужчыны ў час жніва дапамагалі жонкам.

Жалі доўга, па 2–3 тыдні, напружанне і стома ўсё накопліваліся, і нарэшце наступаў апошні дзень працы. Трэба было аддзячыць ніве, што вырастала хлеб, усім вядомым нябесным і зямным сілам, духам, продкам і паклапаціцца пра новы ўраджай, забяспечыць прыхільнасць духа палёў на наступны год. У знак падзякі паўсюль на Беларусі пакідалі на полі некалькі нязжатых каласоў, з якімі абыходзіліся з вялікай любоўю, стваралі з іх канструкцыі-ўпрыгожванні з адметнымі назвамі ў розных вёсках: «барада», «раёвая барада», «спарышова барада», «раёк», «дзед», «ніўка», «спажня», «спарыня», «чубок», «перапёлка», «каза», «каса», «кукла», «куст», «кветка», «дажынкi». На «бараду» звычайна пакідалі куст самага лепшага жыта. Па традыцыі апошняю яго жменю выразала жанчына-зажынальніца.

Выпалаўшы, рабілі ўласна «бараду», а варыянтаў было даволі шмат: звязаныя ўверсе каласы; звязаныя сцябліны без каласоў; заплечыня ў выглядзе касы; завязаныя ў вузел; у выглядзе букета з каласоў. Каласы завівалі справа налева. «Бараду» палівалі вадой, каб не было засухі, абвязвалі поясам, упрыгожвалі кветкамі, каснікамi, сцяблінамі травы, гронкамі рабіны і іншай зелянінай. На зямлю паміж каласамі расцілалі белую хусцінку, клалі хлеб і соль, яйкі, каменьчыкі і праслі багатага ўраджаю на наступны год. Скончыўшы працу, жнеі каля завітай «барады» клаліся на зямлю, каб на будучы ўраджай жыта было добрае і калоссе гнулася да зямлі, качаліся па полі, перако-чваліся праз «бараду»,

«каб на лета жыта трубой кацілася». Акрамя таго, качанне/кулянне мела і прафілактычную мэту: качаліся, «каб спіна не балела», каб вярнуць страчаныя на жніве сілы: «Ніўка, ніўка, аддай маю сілку на другую ніўку». «Барада», паводле вераванняў беларусаў, была знакам падзякі і садзейнічала адраджэнню прадукцыйных сіл зямлі: «Хлеб-соль лажылі, нада зямлю паблагадарыць, што дала ўражай» (Клічаўскі раён). Лічылася, што яго частку патрэбна было пакінуць у полі як дарункі для Бога: «Пакінулі Богу на бараду»; «Іллю на бараду кінула»; «Купіна жыта – Богу». Таксама верылі, што пакінутыя на ніве каласкі зберагуць сабраны ўраджай ад мышэй.

Як завівалі «бараду», то вязалі яшчэ і апошні дажынкавы сноп «гаспадар», «спадар», «каляда», «квітка», які быў звычайнага памеру ці крыху большы за зажынкавы, а ў некаторых вёсках – зусім маленькі снопик у адну жменю каласоў, якія звязвалі чырванай стужкай, скручвалі ў выглядзе вянка ці крыжа. На Гродзеншчыне апошні сноп (дзеда) вязалі ў выглядзе антрапаморфнага пудзіла. Яго, як і першы, упрыгожвалі, урачыста неслі дахаты, ставілі на ганаровым месцы побач з зажынкавым, пасля іх асвячалі ў царкве/касцёле на адно з восеньскіх рэлігійных свят, а зерне бралі на засеўкі, «каб кожны год радзіў такі ўражай, як з гэтага снапка», бо, паводле традыцыйных вераванняў, зярняты апошняга снапа лічыліся найбольш урадлівымі.

У некаторых рэгіёнах Беларусі, перш за ўсё на Панямонні, Падзвінні, ва Усходнім Палессі, быў шырока распаўсюджаны звычай па заканчэнні жніва плесці яшчэ і дажынкавы вянок з калосся, дадаючы ў яго палявыя і папяровыя кветкі, ягады рабіны, каліны, каснікі, часта – зрэзанае з «барады» калоссе. Вянок пераважна быў круглы, па памеры галавы. У асобных вёсках яго плялі толькі вопытныя жнеі, бо гэта патрабавала вялікага майстэрства і вынаходлівасці. Падчас працэсу спявалі дажынкавыя песні. Часцей вянок завівалі пры завяршэнні калектыўнай працы запрошаныя на талаку жнеі і ўручалі або надзявалі на шыю гаспадару з пажаданнем здароўя і будучага добрага ўраджаю, дадаткова яшчэ яго і доўгім перавяслам перавязвалі ў знак пашаны. Гаспадар дзякаваў жнеям, даваў ім грошы і абавязкова ладзіў застолле. У некаторых вёсках ён, атрымаўшы дажынкавы вянок, абліваў старшую жнію вадой, каб пасадзейнічаць багатаму ўраджаю на наступны год. З гэтай жа мэтай аблівалі жней вадой і аднавяскоўцы. Дажынкавы вянок захоўваўся як «святая» рэч. Дажынкi ў кожнай сям'і або калектыўна завяршаліся святочным застоллем, якое было асабліва ўрачыстым і вясёлым – скончана цяжкая праца, убрана поле, будзе хлеб, а значыць, будзе жыццё.

Шматлікія звычаі, абрады, вераванні, прыкметы, уяўленні, што суправаджалі зажынкi і дажынкi, жніўныя атрыбуты – першы і апошні сноп, дажынкавы вянок – доўгі час захоўваліся і пры калгасным ладзе, іх жнеі ўручалі кіраўнікам гаспадарак, якія па традыцыі абавязаны былі пачаставаць працаўніц, зладзіць для іх гулянне.

Традыцыі зажынак і дажынак, якія звязаны з земляробчым календаром, і ў сучасны перыяд падтрымліваюць спрадвечныя ідэалы працавітасці беларусаў, дэманструюць вялікую ролю прафесіі хлебаробаў і афіцыйнае прызнанне іх заслуг на дзяржаўным узроўні. Сёння абраднасць зажынак значна трасфармавалася. Іх абавязковымі кампанентамі з'яўляюцца зажынанне самай паважанай жанчынай у вёсцы ўручную першага снапа, уручэнне яго кіраўніку гаспадаркі, выкананне абрадавых песень, блаславенне пачатку жніва святаром, добрыя пажаданні камбайнёрам. Зараз найчасцей зажынкi праводзяцца ў тых гаспадарках, дзе ёсць зацікаўленыя ў гэтым кіраўнікі і фальклорныя калектывы, актывізаваўся ўдзел святароў у гэтым мерапрыемстве.

Сучасныя дажынкi на Беларусі – афіцыйнае свята, якое мае новую форму, звязаную са своеасаблівым пераасэнсаваннем і адраджэннем элементаў традыцыйных працоўна-земляробчых абрадаў у межах сучаснай культуры. Яно праводзіцца з 1996 г. як Рэспубліканскі фестываль-ярмарка працаўнікоў вёскі, а з 2014 г. яго фармат змяніўся на лакальны – фестываль арганізуецца ў адным з раённых цэнтраў кожнай вобласцю самастойна. Сцэнар уключае ў сябе святочнае шэсце ўсіх удзельнікаў па цэнтральнай вуліцы горада і выхад на цэнтральную плошчу. Наперадзе калоны два юнакі і дзве дзяўчыны ў беларускіх нацыянальных строях нясуць разгорнуты сцяг фестывалю-ярмаркі – светла-зялёнае палотнішча з эмблемай – залатымі калоссямі. На плошчы ўзнагароджваюць лепшых камбайнёраў, шафёраў, пераможцаў спаборніцтва на жніве, уручаюць ім каштоўныя падарункі. Сцэна ўпрыгожваецца традыцыйным атрыбутам жніва – снапом. Кожнаму фестывалю спадарожнічаюць канцэрты, выставы работ народных умельцаў, кулінарных вырабаў, дзіцячай творчасці, ладзяцца народныя гульні і забавы, праводзяцца розныя спартыўныя спаборніцтвы, працуюць ярмаркі.

Земляробчая абраднасць беларусаў з'яўляецца своеасаблівым спосабам умацавання працоўных традыцый, духоўных каштоўнасцей народа. Дажынкi таксама поруч з іншымі дзяржаўнымі святамі садзейнічаюць грамадскай салідарнасці, этнакультурнай інтэграцыі, структураванню культурнага жыцця. ■